

Raj Rozália–Nagy István

A FARAGOTT FAKERESZTEK EMLÉKÉRE¹

Vajdaság északnyugati részén található a ma területileg és közigazgatásilag is Zombor községhez tartozó Sztapár (Stapar). A 18. század második felében Apatin környékéről, Bukćenovac és Vranješevó szerb lakosságából települt. A szájhagyomány szerint az idetelepített Trifun Popović papon kívül, az óslakosságból először száz pár („sto pari”) telepedett meg a pusztán, és innen kapta a falu az elnevezését. A görögkeleti, pravoszláv szerb lakosság ma zömmel földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik.

Habár vidékünk nem erdővel borított terület, valamikor itt is akadtak olyan ügyes kezű emberek, akik a fát mint alapanyagot úgy vették kézbe, hogy megmunkálása során lelkük gazdagsága, sajátos képzeletük, jellemük tükröződött az általuk készített használati tárgyakon.

Az első falu itt a valamikori lápos nádas Mosztonga folyócska bal partján jött létre, a *Vodice*, a Szentkút közelében, a mai Sztapártól nyugatra.

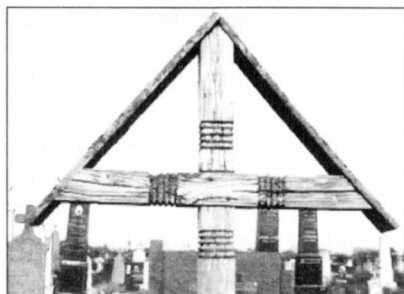
Zombor irányából haladva, a falu előtt, az út bal oldalán az úgynevezett *nagytemető*, a falu másik szélén, ennek a falut átszelő útnak másik végénél pedig a régebbi, a *kistemető* található. Első pillantásra ezek nem különböznek Vajdaság más helységeinek temetőitől. Ha azonban közelebről szemügyre vesszük a sírjeleket, a fakeresztek ritkaságszámba menő példányaira bukkanhatunk. Egyedülállóak impozáns méreteiket illetően is, de még inkább gazdag megmunkálásuk, a rajtuk található ornamentika tekintetében. A legszembe-tűnőbbek a kereszt függőleges részén látható, felének vagy alsó harmadának faragással, véséssel készült díszítményei. Az alsó rész általában szélesebb, és ez egyben a legdíszesebb is. Formája lehet négyszögletes, hat-nyolc sarkos vagy kerekített. A díszítmények a megmunkálás gazdagságától függően futhatnak rajta körkörösön, lehetnek három, illetve mind a négy oldalán vagy csupán a kereszt elején. A régebbiek díszesebbek.

„Sztapáron korábban az volt a szokás, hogy az idős elhunytak számára barnára festették a díszes fakereszteket, a fiatalabbakét kékre, a legfiatalabb korosztályét pedig egészen világoszürkére. Ez volt a kor általános szokása. Sok ilyen kereszt volt valamikor itt. Alig volt más. Aztán felváltották őket ezek a kőtáblák és ennyi. Az én nagyapámé, dédapámé is ilyen barna volt. A dédapám 1938-ban halt meg, 85 éves volt. Az ilyen fakeresztek készítése a második világháború után,

1945-től fokozatosan szünni kezdett. A megszállás alatt, a régi Jugoszlávia idején még igen sok volt belőlük. Leginkább bognárok készítették őket. Ismertem is egyet közülük, Puzsárnak hívták. Akkor egyedül ő készítette őket.²

Tehát voltak famegmunkáló mesterek, akik az önkifejezés lehetőségét is megragadták. Így tevékenységük során termékcikken a tanult szakma szabályain túl, megmutatkozott alkotókedvük és egyéni ízlésük, stílusuk is. Mások, a névtelen alkotók belső indíttatásból, az önkifejezés szándékával, a maguk gyönyörűségére vették kezükbe a fát, és a faragással mindennapjaikat, díszített tárgyaikkal pedig környezetüket igyekeztek szebbé tenni. Aztán voltak olyanok is, akiket a nincstelenség kényszerített arra, hogy a maguk módján készítsék el a nehezen megvásárolható, szükséges használati tárgyakat. A faluban, az útszélen és a temetőben található fakeresztek is, melyekből legtöbb maradt mára, arról árulkodnak, hogy valaha Sztapáron honos volt a fából készült tárgyak faragással, véséssel való díszítése. A díszítmények jellegük szempontjából leginkább geometrikus alakzatok és rovátkák. Habár vannak még példák az 1920 és 1940 között készült darabokból, melyeken a díszítmények a magyarság körében már korábban kedvelt, gyakran alkalmazott motívumok tájainkon és azokon túl is, pl.: a reneszánsz elemeket tartalmazó szívből kinövő tulipános, virágos indák különböző változatai.

„Ezt a keresztet nagyapám, Krnajac Žarko készítette 1922 körül az öccsének, aki fiatalon halt meg. Habár az idő megtette a magáét, a kereszt mérete, alapos megmunkálása, a díszítmények gazdagsága még jól látható rajta, ami arra utal, hogy ez a kereszt vagy jómódú, vagy fiatal halott számára készült. A nagyapám 1967-ben halt meg, ácsmester volt, megrendelésre készítette a keresztet. A szükséges faanyagot mindig a megrendelő hozta, ami leginkább akácfa volt. Ha jól megfigyeljük, a faragott keresztet egyikén-másikán hasonlóságok fedezhetők fel. Ezek a készítés koráról és készítőik egyéni stílusáról árulkodnak. Nagyapám mindig az alsó részt hagyta szélesebbre, és ezt díszítette leggazdagabban. Nem emlékszem rá, hogy festette volna őket. A fa természetes színű maradt, és így került a sírra. Erre leginkább a temetés utáni 40 napos, illetve egyéves megemlékezés alkalmával került sor. Ilyenkor a gyászoló család a közeli rokonságon kívül papot is hívott, aki a díszes keresztet megszentelte, ami ettől az időtől valódi sírjelnek, addig csak egyszerű fának számított. Mert mi úgy tartjuk, hogy csak a felszentelt kereszt az igazi, csak az szolgálhat halottaink sírjának jelölésére. A faragott kereszt elhelyezésének időpontja függött a család anyagi helyzetétől, de az évszaktól is. Ha télen volt az évforduló, a megemlékezést el is halaszthatták. Addig a sírt egy kicsiny, egyszerű fakereszt jelölte csak, amit temetés alkalmával helyeztek oda. Megboldogult édesapám neve Krnajac Savo volt. Ő valójában nem tanulta a mesterséget, hanem az apjától leste el a faragott keresztet készítésének titkait. Egy keresztet Radojev Savo szomszédunk számára is készített 1968-ban. A feliratozással kapcsolatban leginkább az volt a szokás, hogy az elhunyt teljes nevét és vezetéknévét kiírták. Ha erre nem volt lehetőség akkor teljes nevének csak kezdőbetűit, születésének és elhalálozásának évszámát vagy az elhunyt életétét, és a kereszt elhelyezésének az évét jelölték meg. Az 1968–1970-es évekkel véget ért valójában az ilyen díszes fakeresztek készítésének, felállításának szokása.”³

A felvételek A faragott fa emlékére című film anyagából készültek

Az egykori keresztek, hogy az időjárás viszontagságaitól valamelyest védve legyenek, fedettek voltak. Ezáltal a nagyobb felületen több lehetőség nyílt a díszítéshez is. Így a borítóléc elülső és hátulsó oldalára, fűrészelt fogazattal díszített, vagy hullámvonalas lyuggalt lapot erősítettek.

„Itt az én Draginja nagyanyám nyugszik, aki 93 évet élt, és 1966-ban halt meg. Ezen a kereszten csak kevés díszítés van, mert idős a halott. Az 1927-ben született, megholdogult férjem, Martonoški Stanimir készítette, de csak ezt az egyet. Ő nem tanulta, csak elleste a mesterséget. Valamikor viszont a faluban több olyan mester is volt, aki a faragott keresztek készítésével foglalkozott. Ilyenek voltak például: Mataruga Savo, Stajin Petar, Bajčin Savo, akít csak Pájcinnak szólítottak. Ők megrendelésre dolgoztak.”⁴

Egyes sztapári kereszteken, azonosság lelhető fel a vajdasági református temetőben található fejfákon leggyakrabban alkalmazott díszítménnyel, a csipkézéssel. De előfordul a szomorúfűz szimbólum is. A faluban, napjainkban, három áll még az egykor emberi kézzel megmunkált, díszes fakeresztekből. A két temetőben pedig számuk összesen valamivel száz alatt van. A helybeliek elmondása szerint, habár a Szabadkai Műemlékvédelmi Intézet törvényes védelme alatt állnak ezek a keresztek, sorsuk mégis bizonytalan és számuk évről évre csökken. Részben azért, mert tartósításukról senki sem gondoskodik. Másrészt viszont a temető tavaszi rendbetétele során sérülnek. A temetőcsész ilyenkor felgyűjtja az elszáradt gyomot, és ha a fejfák lángra kapnak, sok esetben károsodnak. Ezután pedig egyszerűen eltűnnek. Nagyszerű dolog

lenne, ha a sztapáriak, akiknek hagyományaik igen gazdagok, és részben még ma is élnek, megtalálnák a megoldást arra, hogy pár éven belül temetőjükben a mai kőlapok rengetegében továbbra is ott álljanak, és ne csupán az emlékezetekben éljenek a sztapári faragott fakeresztek.

A filmet készítették: Nagy István–Raj Rozália

Munkatárs: † Dobrila Abadžin

Adatközlők: Đura Lučić, Jovan Pavlov, Laza Stajin, Branislavka Krnajac, Stanimir Mikočev, Đura Katanić, Miloš Jevrosimov – pravoszláv pap, Milovan Krnajac, Ljubica Martonoški, Draginja Stojšić, Milka Nagulov.

Technikai szolgáltatás: Z video, Subotica, 1998.

JEGYZETEK

¹ Az itt olvasható szöveg az 1999-ben készült videofilm narrátorszövegét, az adatközlők elbeszéléseit, valamint képanyagának részét tartalmazza. Az alkotás 1999-ben Kučevón, a FESTE'99 elnevezésű filmfesztiválon, az amatőr kategória legjobb filmjének kijáró *Ezüst Pásztor Díjat és Oklevelet* érdemelte ki.

² Đura Katanić, Stapar.

³ Milovan Krnajac, Stapar.

⁴ Martonoški Ljubica, Stapar.